

İşgal İstanbul’unda Ayasofya’nın Statüsü Meselesi

Question of the Status of Hagia Sophia in Occupied Istanbul

Can Eyüp ÇEKİÇ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Nevşehir, Türkiye
*Department of History, Nevşehir
Hacı Bektaş Veli, Faculty of Arts and
Sciences, Nevşehir, Turkey*

öz

Bu makale, Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında fiilen işgal kuvvetleri kontrolü altına giren İstanbul’da Ayasofya’nın kimliği ve geleceği üzerine farklı gruplar tarafından ortaya konulan fikirlere odaklanıyor. Makale, Türkler ve Müslümanlar açısından Paris Barış Görüşmelerinin olumlu sonuç vermediği, Osmanlı’nın, İstanbul’un geleceğinin belirsiz olduğu bir dönemde, imparatorluk bünyesinde bulunan farklı inanç ve kökenden olan grupların birbirinden farklı taleplerini Ayasofya örneğinde tartışıyor. Makalede, İstanbul Rum cemaatinin, Patrikhanenin, İngiliz Yüksek Komiserliğinin, Osmanlı Hükümetinin, Türk milliyetçilerinin, İngiliz milletvekillerinin, Hindistan Müslümanlarının, Anglikan Kilisesinin ve hatta mimarlık tarihçilerinin de katıldığı Ayasofya’nın kimliği tartışmalarının ne kadar çok boyutlu ve zengin olduğu vurgulanıyor. İkinci olarak, İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiserliği Evrakı, İngiliz Dışişleri Ofisi Arşivi, İngiliz askerlerin özel evrakı, İngiltere Hindistan Bürosu Evrakı, İngiltere Parlamentosu Kayıtları gibi genel olarak işgale, özel olarak da İstanbul ve Ayasofya hakkındaki planlara farklı açılardan bakan memurların yazışmaları yoluyla, konu üzerine yekpare bir İngiliz politikasının olmadığı iddia ediliyor. Son olarak makale, Ayasofya’nın kimliği ve geleceği üzerinden yapılan ideolojik tartışmalar üzerinden emperyalizm, milliyetçilik ve din ilişkisine odaklanıyor. Bu ilişki ve karşıtlıkların, Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni düzende nasıl yeni birer saldırı ve direniş alanı yarattığını ortaya koyan makale, o dönemde gücünün doruğunda olduğu iddia edilegelen İngiliz emperyalizminin ne kadar kırılabilir ve retrospektif olarak bakıldığında 1920’lerde ortaya çıkacak olan yeni popüler ideolojiler karşısında ne kadar hazırlıksız olduğunu göstermeye çalışıyor.

Anahtar Kelimeler: İngiliz Dış Politikası, Ayasofya, Hint Müslümanları, İstanbul’un İşgali, Osmanlı-Rum Cemaati

ABSTRACT

This article focuses on different arguments by various groups on the issue of the identity and future of Hagia Sophia in occupied Istanbul. It discusses diverse requests on the issue made by the Ottomans from different religious and national backgrounds in times when the Paris Peace Conference failed to satisfy Turkish and/or Muslim claims and the future of both the Empire and Istanbul was uncertain. It emphasizes that how far the debate on Hagia Sophia between the Ottoman-Greek Society, the Patriarchate, British High Commission, the Ottoman Government, Turkish nationalists, British MPs, Indian Muslims, the Anglican Church and even architectural historians is prolific and multi-dimensional. Second, based on the records of British Parliament, High Commission in Istanbul, Foreign Office, private papers of British soldiers, India Office papers written from different perspectives and motives, it argues that there was no unique British policy for on the issue. Last, based on ideological discussions on the identity and future of Hagia Sophia, it focuses on the relationship between imperialism, nationalism and religion. By exposing the ways in which these relations and antagonisms created spheres of aggression and resistance in the ‘New Order’, it tries to demonstrate the so-called inexpugnable strength of British imperialism especially after the First World War was indeed fragile and unprepared for forthcoming popular ideologies of 1920s.

Keywords: British Foreign Policy, Hagia Sophia, Indian Muslims, Occupation of Constantinople, Ottoman-Greek Society

Giriş

Ayasofya tarih boyunca sadece bir ibadethane olmadı. Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarının başkentinde ana/resmi mabet olması nedeniyle söz konusu devletlerin ideolojik temellerinin ve meşruiyetlerinin ilham kaynağı ve cisimleşmiş hali idi. Yüzyıllar boyunca bu imparatorlukların hükmettiği topraklarda en muazzam mimari yapı olma özelliğini korurken önce Patrikhane’nin sonra da Hilafetin gücünü sergiledi. Tüm bu nedenlerle mülkiyetinin ve kimliğinin ne olduğu sorusu özellikle bu devletler zaaf yaşadığında tekrar tekrar ortaya çıktı. Siyasi kriz anlarında statüsü sorgulandı; iktidar sahipleri değiştiğinde statüsü de değişti. (Ayasofya’nın statü sorunu ile ilgili güncel çalışmalar için bk. Akan, 2020: 313-328; Gedikli, 2021: 87-103; İşler, 2020: 301-307; Kıran, 2020, 67-73; Öztürkci, 2021: 1-15; Rahimov, 2021: 273-287; Sofos, 2021: 1-15; Tecimer, 2021: 116-145).

2 Temmuz 2020’de Danıştay 10. Dairesi’nin Ayasofya’nın müze olma statüsünü değiştiren kararı, söz konusu dönemde ulusal ve uluslararası kamuoyunu oldukça meşgul etti. Bu karar üzerine siyasetçiler-

Geliş Tarihi/Received: 12.04.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 28.04.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Can Eyüp ÇEKİÇ
E-posta: caneyupcekcic@nevsehir.edu.tr

Atıf: Çekiç, C. E. (2022). İşgal İstanbul’unda Ayasofya’nın Statüsü Meselesi. *Turcology Research*, 74, 401-408.

Cite this article: Çekiç, C. E. (2022). Question of the Status of Hagia Sophia in Occupied Istanbul. *Turcology Research*, 74, 401-408.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

den din adamlarına ve sanat ve mimarlık tarihçilerine kadar birçok farklı kesim bakış açılarında göre konumlandı. Ne var ki, Ayasofya'nın statüsü tarihte ilk kez 2020'de değişmiş değildi. Ayasofya, ilk olarak 1204'te İstanbul'un Haçlı ordularının işgali sonunda Katolik katedraline dönüştürülmüştü. 1453'te Osmanlıların eline geçince tekrar statü değiştirmiş ve cami olarak ibadethane vasfını yüzyıllarca sürdürmüştü. Cumhuriyet rejimi bu vasfı 1934'te, Ayasofya'nın iç mekânındaki değerli Bizans mozaikleri sanat tarihçilerinin çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılınca değiştirdi ve Ayasofya'nın ibadethane vasfı yürürlükten kaldırılıp, müze statüsü aldı. Rejimin bu kararının sadece sanat tarihçilerinin kaygıları nedeniyle değil, laiklik ilkesinin bir gereği ya da işareti, dahası milleti dinsizleştirme projesinin bir parçası olduğuna dair iddialar, özellikle 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'de bazı muhafazakâr çevrelerce ileri sürülmeye başladı (İşler, 2020: 302).

Ayasofya'nın vasfını değiştirmese de tüm bu uzak yakın tarihi olaylar dışında, mabedin vasfını değiştirmeye en çok yaklaşılan an Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Kuvvetlerinin İstanbul'u işgal etmesiyle yaşandı. Ayasofya'nın kaderi de en az işgal altında İstanbul'un geleceği kadar muğlak hâle gelmişti. Dini ve milliyetçi duyarlılıklar ya da çeşitli siyasi gruplar bu kader üzerine yoğun biçimde tartışmaya başladılar. İstanbul'un ve Ayasofya'nın kaderi tartışmalarında sesi en az çıkan ise, payitahtın resmi sahibi olan Osmanlılar ve Ankara'da milli mücadeleyi başlatan Türk milliyetçileriydi.

Bu makale Birinci Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'un işgali ile Türk milliyetçilerinin Batı Anadolu'da kazandıkları zafer ve bunun sonucunda İstanbul'u geri almaları arasındaki dönemde Ayasofya'nın kimliği ve geleceği üzerine yapılan tartışmalara odaklanmaktadır. Arşiv belgelerine dayanan bu çalışma, işgal İstanbul'unda Rum cemaatinin, Patrikhanenin, İngiliz Yüksek Komiserliğinin, Osmanlı Hükümetinin, Türk milliyetçilerinin, İngiliz milletvekillerinin, Hindistan Müslümanlarının, Anglikan Kilisesinin ve hatta mimarlık tarihçilerinin de katıldığı Ayasofya'nın kimliği tartışmalarını göz önüne sermeyi amaçlamaktadır. Çalışma, söz konusu anıt üzerinden yapılan ideolojik tartışmalar üzerinden emperyalizm, milliyetçilik ve din ilişkisine odaklanmaktadır. Bu çerçevede çalışma, bu ilişki ve karşıtlıkların, Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni düzende nasıl yeni birer saldırı ve direniş alanı yarattığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmanın bir diğer önemli amacı, savaş sonrasında İngiltere öncülüğünde bölgede kurulmaya çalışılan yeni düzenin kırılma noktalarını ve bunlarla ilgilene siyasetin çaresizliğini, İngiltere'nin kazandığı zafer sonucunda bölgede kurmaya çalıştığı tahakkümün imkânsızlığını vurgulamaktır. Bu açıdan çalışma, Birinci Dünya Savaşı sonucunda kurulmaya çalışılan yenedünya düzeninin henüz 1930'lara gelmeden nasıl ve neden başarısız olmaya başladığını ve sonunda bir felakete yol açtığını sorgulayan araştırmaların bir parçası olmayı amaçlamaktadır.

İngiliz Siyaseti ve Anglikan Kilisesi

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından iki hafta sonra, 13 Kasım 1918'de İngiliz donanması İstanbul Boğazı'na giriş yaparken, Osmanlı başkentinin geleceği üzerine tartışmalar da başlıyordu. Antlaşmayı İngiltere adına imzalayan Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral Calthorpe, görüştüğü Osmanlı Devleti'ni temsil eden muhataplarına umut verecek hiçbir işaret vermezken, Türklerin savaş sonrası gerçeklerine hazır olması gerektiğini belirtiyordu. İngiliz donanmasının boğazlara büyük bir gösterişle girişi, Osmanlı idaresinin sadece gözünü korkutmayı değil, aynı zamanda galipler ile mağluplar arasındaki kesin ayrımı ortaya koyarak Türklerin son noktaya dek kullanmaya alışkın oldukları diplomatik manevra alanlarının oldukça kısıtlı olduğunu kesin biçimde ifade ediyordu. Daha donanma boğazlara varmadan, İngiliz amiral ve generaller Türklerin misafirperver tekliflerini geri çevirmeleri ve bunlarla ilişkilerin resmi sınırları aşmaması gerektiği konusunda uyarılıyordu. Zira Türkler, çıkarları doğrultusunda yüksek rütbeli askerlerin sempatisini kazanmak konusunda maharetliydi (National Archives, WO 33/952, İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiltere Selanik Ordusu Başkumandanlığına, 11 Kasım 1918). İşgalin başlangıcında, işgal kuvvetlerinde bulunan İngiliz askerler Türkler ile samimiyet kurmamaları, sözlerine kanmamaları, Türklerin bu nezaketi kötüye kullanacağı konusunda tembihlenmişti. Belgelere bakıldığında, gerçekten de işgal süresince İngilizlerin Türklerle görüşmelerinde dikkatli, ihtiyatlı ve ketum oldukları öne sürülebilir.

Diplomatik ilişkilerin yanı sıra, askeri emirlere bakıldığında İstanbul'un işgalinin askerliğin doğası gereği oldukça mekanik olduğu fark edilir. İngiliz Savaş Bakanlığı emirleri çoğu zaman Fransızlara, Türklere, Rumlara eşit derecede mesafeli idi. Bu açıdan, örneğin sahada çalışan istihbaratçıların Yunan ordusunun ilerlemesinden mutlu olmalarını açıkça gösterdikleri bir durum, askeri komuta tarafında görülmezdi. Sahadaki generallerin de buna uygun davranması beklenirdi. Ancak resmî belgeler dışına çıkıldığında en kritik görevde bulunanların dahi içinde buldukları durumla ilgili heyecanlarını özel yazışma ve günlüklerine yansıttıkları görülmektedir. Bu askerler henüz İstanbul'un silüetini buldukları geminin güvertesinden ilk gördükleri anı mutlaka not ederlerdi. Bu silüetin içerisinde onlara İstanbul'a geldiklerini ilk gösteren belli belirsiz iz ise genelde Ayasofya'nın kubbesi ve minareleri olurdu.

1918'de Ayasofya'nın İngiliz askerleri için anlamı aslında savaş öncesindekinden farklıydı. Savaş öncesinde İstanbul'u ziyaret eden oryantalistlere eş değerde bir anlatıyı askerlerin ya da resmi görevlilerin yazılarında görmemekteydi. Oysa ki, İstanbul'un birçok oryantalist ziyaretçi için oldukça ilgi çekici ve fantastik bir biçimde tasvir edilmesi rutinden olmuştur. Kentin yine savaş öncesi dönemde ister Bizans ister Osmanlı geçmişi de Avrupalı ya da İngiliz için yabancı ve gayri-çağdaş, entrika ve ihaneti anımsatan bir anlatılar yığını olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle İstanbul uzun süre aydınlanmacı tarih biliminin konusu olmamıştır (Herrin, 2010: 18). Birinci Dünya Savaşı'na dek kent ve kentin mimarisi sanat ve mimarlık tarihçilerine ait metodolojik bir alan olmaktan öteye gitmemekteydi. Dalton'un *Byzantine Art and Archaeology* (1911) adlı çalışması ve *Cambridge Medieval History* (1913) dizisi, belki de İstanbul'un işgalinde görev alan askerlerin İstanbul ve silüeti ile ilgili okuyabilecekleri en yeni çalışmalardı. Ancak, bu oldukça teknik çalışmaların izini askerlerin yazılarında görmek mümkün değildir. İstanbul üzerine turistik nedenler hariç herhangi bir merakla sahip olmaları gerekli de değildir. İngiliz askeri açısından savaş kazanılmıştır. Savaşı başlatan, yani cinayet işleyen, ahlaki durumu şüpheli olan düşman yenilmiştir. Ayasofya da İstanbul gibi artık Müslümanların inisiyatifinde değildir. Ayasofya artık kubbесinin çapını ölçtüğümüz bir sanat tarihi konusu da değildir. O, ancak dini-ruhani bir bakışın nesnesi olabilir. Kazanana, ödülünü almaya gelene ait bu yeni bakışın örneklerini asker günlüklerinde bulabiliriz. Bunlara bir örnek olarak İzmir'deki Britanya Ordusu'nun başında bulunan Tom Bridges'in yaveri John Codrington'un, Ayasofya'yı gemiden ilk gördüğünde defterine şöyle yazdığını görüyoruz:

"Sabahın erken saatlerinin solgun pembeliğinde İstanbul'un silüetini görmekten hoşnuttum. Saat yediye doğru silüet iyice yakınlaştı ve Ayasofya şafakta olgun bir kayısı gibi işliyordu. Hemen yanındaki Aya İrini ise küçük kızıl bir vişne tanesi gibiydi." (King's College Liddell Hart Military Archives, GBO099 KCLMA Codrington, Lt. Col. Codrington özel evrakı).

Codrington'un bu benzetmeyi yaparken bilinçaltında neler olduğuna dair tahmin yürütebiliriz. İşgalcinin kendine özgü bir dili mutlaka vardır. Yaverin düşüncelerini özgürce yazdığı anı defteri o kadar açık ifadeler içeriyor ki tahmin yürütmeye gerek kalmıyor. Codrington, Ayasofya'nın geleceğine dair arzularını şöyle ifade ediyor:

"Ayasofya'nın Hristiyanlığa dönüşü bana daima Türkiye'nin fethine en çok yakışacak adil bir son olarak görünmüştür. Estetik nedenler bir kenara, böylesi bir yapıda gösterişli bir St. Chrysostom ayini muhteşem bir temaşa olurdu. Söylenegeldiği üzere, Britanya Hristiyanlığının kayıtsız zayıflığı Roma'nın Ortodoks Kilisesi'nin yükselmesine karşı açıkça düşmanlık etmesiyle katlanınca Ayasofya'nın kaderi çizilmiş oldu. Bir Roma kardinalinin "Grek haçı yerine Türk hilalini yeğlerim" dediği kayıtlarda vardır." (King's College Liddell Hart Military Archives, GB0099 KCLMA Codrington, Lt. Col. Codrington özel evrakı).¹

Şubat 1919'da kilisenin başında bulunan Canterbury Başpiskoposu Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesine destek olmak için bir toplantı düzenlemek istemişti. Ancak dışişleri, böyle açıktan bir tavır alınırca Türkler binayı havaya uçurur diyerek piskoposu toplantıyı ertelemeye ikna etmişlerdi. İngiliz siyasetinin ihtiyatlı doğasını tekrar etmeye lüzum yoktur. Ne var ki kilise ulusal bir toplantı düzenlemek için onay alamadıysa da, kilisenin taşra örgütleri bahar ayları boyunca yerel toplantılar düzenledi. Redenhall'de yapılan Ruri-decanal Konferansı, South Wilts District Union ve Salisbury Branch of English Church Union gibi toplantılar bu kapsamda düzenlendi. Bu konferansların sonuç bildirimleri Başbakan Lloyd George'a gönderildi. Redenhall Konferansı'nın sonuç bildirisi "Ayasofya'nın Kurtuluşu ve Türkiye'deki Hristiyan Nüfusun Hürriyeti" başlığının taşıyordu. Bildirinin amacı "Türk'ün, Müslüman olmayan halklar üzerindeki egemenliğinin bir an önce sonlandırılması için" İngiliz Hükümeti ve müttefiklere çağrıda bulunmaktı. "Rumlara, Ermenilere ve Süryanilere özgürlükleri verilmeliydi ki bir daha Türklerin zulmüne uğramasınlar" diye devam eden bildirinin son kısmında ise Paris Barış Konferansı sonucunda Ayasofya'nın tekrar Hristiyanlara verilmesini beklediklerini de ekliyorlardı.

Salisbury'deki toplantıda da Ayasofya'nın tekrar İstanbul Rumlarına verilmesi önerilmişti. Oturum başkanı Cough bu isteği şöyle gerekçelendiriyordu:

"Aziz Ayasofya Kilisesi'nin camiye dönüştürülmesi zulüm olduğu, 1453'te fethettikten beri Türkler Konstantinopolis halkını yönetimine maruz bıraktığı ve kent nüfusunun büyük çoğunluğu hala Hristiyan olduğu için milli kiliseleri bu insanlara verilmelidir ki hürriyetleri tamamlansın."

Kilise önderlerine göre İngiltere artık İstanbul'un sahibi olarak Ayasofya'yı kiliseye geri çevirme işini tamamlamalıydı. Peder Hill söz alarak "Türklerin Avrupa'dan atılacaklarının farkında olduğunu; eğer durum böyle olursa buraları kan denizine çevirmekle tehdit ettiklerini; kiliseyi asla geri vermemekte kararlı olduklarını; muhtemeldir ki bir Türkün karanlık bir gecede Ayasofya'nın altına dinamiti koyup patlatacağını; bu nedenle şimdiden sonra hiçbir Türk'ün Ayasofya'ya girmemesinin sağlanmasını" önerdi (National Archives, FO 608/111).

28 Mayıs'ta Edinburgh'da toplanan İskoçya Kilisesi ise sonuç bildirisinde yine aynı çağrıyla beraber, İstanbul'da Müslümanların çoğunluk olduğu yerlerde Osmanlı tarafından yapılan birçok cami bulunduğunu, bunun onlara yeterli olacağını ileri sürüyordu (National Archives, FO 608/111).

Anglikan Kilisesi'nin çabalarının yankısı parlamentoda da görülüyordu. Belgelerden Ayasofya'nın Türkler tarafından havaya uçurma korkusunun 1919'un Şubat ve Mart aylarında İngiltere parlamentosunda ciddi olarak tartışıldığını görüyoruz. Konu hakkında Türk hükümetine sorumluluklarının hatırlatılıp hatırlatılmadığını, olası saldırı karşısında hangi önlemlerin alındığını soran milletvekillerine yanıt veren Dışişleri müsteşarı Harmsworth hükümetin bu konuda sessiz kalmayı yeğlediğini, İstanbul'daki Yüksek Komiser Calthorpe'un emrindeki birliklerle mümkün olan tüm önlemleri aldığını söylüyordu (British Library, India Office Records, L/PS/11/795).

Olası Türk saldırısının bu denli gündeme gelmesinin nedeni, Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesi beklentisine dayanıyordu. Milletvekili Wedgwood, Başbakana şöyle soruyordu:

"Ayasofya'nın geleceği üzerine yapılan öneriler hakkında bilgi verir misiniz? Eğer bundan böyle Müslümanların kontrolü altında olmayacaksa herhangi bir kilise ve mezhebe mi bırakılacak yoksa tüm Hristiyanlığa mı ait olacak?"

Kendisine bu konuyu konuşmanın bir yararı olmadığı, meselenin Paris Barış Konferansı'nda masada olduğu yanıtı verildi. Wedgwood sorusuna şöyle devam etti:

"Bu yanıtın Dışişlerinin bizim İslam dininin en önde gelen hamisi olduğumuzun farkına vardığını ve Dışişlerinin Müslümanların çıkarlarını gözettiğini ve bu konuda onları incitecek gereksiz bir eyleme kalkışmayacağını mı anlıyoruz?"

Başka bir milletvekili, Guinness soruya şöyle ekleme yapıyordu: "Dışişleri, İstanbul'da Müslüman nüfusun Rum cemaatinden iki kat kalabalık olduğunun da farkında mıdır?" Müsteşar Harmsworth meseleyi şöyle kapatıyordu:

"Burada konuşulmaz ise minnettar kalacağım sıkıntılı bir mesele var ki, o da Ayasofya'dır. Tüm vekiller bilmelidir ki Dışişleri temsilcileri bu mesele üzerinde yorum yapamazlar. Mesele üzerine iki taraf da fikirlerini özgürce açıklarsa durumumuz o kadar zorlaşacaktır" (British Library, India Office Records, L/PS/11/795).

Resmi görevliler arasında konu üzerinde İstanbul'daki siyasi gündemi ve dengeleri daha iyi gözetken bir sağduyunun hızla yaygınlaştığını, sorumluların konuyu geçiştirmeye çalıştıklarını görüyoruz. Ancak konu kapanmadı. Henüz savaş biteli birkaç ay olmuştu. Henüz Yunan kuvvetleri İzmir'e çıkmamıştı. Türklerin, İstanbul'un, Ayasofya'nın kaderi tartışmaları belki savaş sırasında da tartışılmıştı, ancak soru ilk kez bu kadar gündemdeydi ve bir sene sonra tekrar parlamentonun gündemine gelecekti.

Milletvekili Robert Newman, İstanbul'un resmen işgal edildiği 15 Mart 1920'den bir hafta önce Avam Kamarasındaki toplantıda, Başbakan Lloyd George'a Sevr Antlaşması'nda Ayasofya'ya dair bir madde olup olmayacağını soruyordu. Newman'a göre antlaşma hazırla-

nırken tüm dünya Hristiyanlarının beklentisi Ayasofya'nın cami olarak kullanılmasına son verilmesi ve orijinal gayesine uygun olarak bir Hristiyan mabedi hâline geri döndürülmesi idi. Ayasofya'nın cami olarak daha fazla istismar edilmesine son vermek ve Hristiyanlığın en büyük mabetlerinden biri olarak inşa edildiği hâle geri döndürmek için gereğinin yapılması gerekiyordu (British Library, India Office Records, L/PS/11/169). Ancak, tüm bu fikirlere ve kilisenin baskısına rağmen, İngiliz Hükümeti yetkililerinin, sorun çıkarma potansiyeli olan Ayasofya'nın statüsü meselesinin üstünü örtmeye çalıştıkları açıkça görülmektedir.

Akademide Ayasofya Tartışması

Dönemin kimi akademisyenleri bu siyasi tartışmaya ilgi göstermeyip Ayasofya gündemini kendi açılarından kavradılar. Onlara göre Ayasofya gibi bir tarihi mirasın kimliğine dair siyasi fikirler abesle iştigaldir. İngiltere'de dönemin en saygın mimarlarından Thomas Jackson, *Times* gazetesi editörüne gönderdiği mektupta, Ayasofya'nın yapısal dayanıklılık meselesinin, binanın Hristiyanlığa ya da İslam'a ait olmasından daha ivedi bir mesele olduğunu ifade ediyordu. Kendisinin Osmanlı Devleti Evkaf Nezareti tarafından 1910 yılında, Ayasofya'nın durumunu incelemek ve bir rapor hazırlamakla görevlendirildiğini hatırlatıyor, binanın savaştan önce tanık olduğu yapısal sorunlarına dair bir özet sunuyordu. Jackson'a göre:

"Ayasofya'nın başına gelecek bir felaketin dünya için nasıl bir kayıp olacağını söylemeye lüzum yoktur. O, hem sanatsal hem de tarihi olarak eşsizdir; Bizans mimarisinin en nadide çiçeğidir; hiçbir dönemde rakibi olmamış ve tekrar edilememiş bir yapı harikasıdır; Jüstinyen'den beri yaşanan ve insanlık tarihini etkileyen olaylara sahne olmuştur." (British Library, India Office Records, L/PS/11/795).

Bu bildiri yoluyla Jackson, Ayasofya meselesini siyasetin tartışma alanından çıkarmaya, binanın mimari ve sanatsal değerini ön plana taşımaya çalışıyordu. Daha savaştan evvel binayı görmüş, hatta bina hakkında rapor hazırlamıştı. Jackson'a göre binanın sadece bir Hristiyan mabedi olarak tanımlanması mümkün değildi. Ayasofya, orijinal yapısında radikal değişimler görmüş, defalarca restore edilmiş bir binaydı. Osmanlı döneminde büyük değişimler geçirmiş, minareler ve çevre yapılar eklenmiş, Sultan 1. Abdülmecid Dönemi'nde Fossati kardeşler tarafından kapsamlı ve müdahaleci bir biçimde tekrar restore edilmişti. Yani Ayasofya mimari ve yapısal olarak Ortodoks-Hristiyan olduğu kadar Müslümandı. Ancak, bu tartışmadan daha acil çözülmesi gereken sorun yapısal bütünlüğün korunmasıydı. Zira restorasyon savaş nedeniyle geç kalmıştı ve yapının son durumuna dair elde güncel bir veri yoktu. Jackson'un temel kaygısı da buydu (British Library, India Office Records, L/PS/11/795).

Ne var ki, meseleyi Jackson gibi saf bir mimari kurtarma operasyonu olarak görmeyen akademisyenler de vardı. Yunan sanat tarihçisi Volonakis'in bakış açısı Jackson kadar siyasetten arı değildi. Volonakis de aslen Jackson gibi sanat tarihçisiydi. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, özellikle Venizelos iktidarda iken siyasi kimliği daha ağır basmıştı. Volonakis, bu dönemde Londra'da, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nin kaderine dair tezlerinin anlatılmasında aktif rol aldı. Hatta San Remo görüşmelerine On İki Ada Delegatesi olarak katıldı ve buraların Yunanistan toprağı olduğunu savundu. 1920'de *Greece on the Eve of Resurrection* adlı kitabının sunum yazısını yine Yunan tezlerinin savunucusu ünlü tarihçi Arnold Toynbee yaptı ve son cümlesinde Yakın Doğu Siyaseti ile ilgilenenlerin Volonakis'i takip etmesini salık verdi. Volonakis'in Londra ve Oxford akademi çevrelerinde, belki de sanat tarihi araştırmacıları arasında olmadığı kadar popüler olduğu yazışmalarından da anlaşılabilir. Volonakis, Büyük Yunanistan hedefinin İngiltere'nin de çıkarına olduğunu şöyle açıklıyor:

"Böylece Karasal ve Denizici Yunanistan bir defa daha birleştiğinde sadece Yunan milletinin idealleri ve dini emelleri için değil, aynı zamanda, tüm insanlığın çıkarlarını gözetten İngiltere'nin de baş destekçisi olduğu adalet ve özgürlük ideallerinin Yakın Doğu'da kalıcı bir barışla temini ve meşhur Şark Meselesinin sona ermesi açısından da taçlandırıcı bir olay olacak." (Volonakis, 1920a: 11-12).

Volonakis'e göre Ayasofya mimari olarak tabii ki değerliydi. Ancak Yunan milletinin bir üyesi olarak Volonakis sanat tarihçisi kimliğini bir tarafa bırakıyor, binayı adeta Yunan milli uyanışının belki de en değerli sembolü olarak görüyordu. Volonakis, Ayasofya meselesinin tam da gündemde olduğu 1920'de yayımlanan Ayasofya ile ilgili *Saint Sophia and Constantinople: History and Art* isimli sanat tarihi kitabını Yunan davasına verdikleri destek için İngiliz kilisesinin rahiplerine ithaf ediyordu. Anglikan kilisesinin Ayasofya davasına verdiği desteği burada da görüyoruz. Kitap, İngilizce yazılmıştı. Amaç, İngiliz kamuoyunu, özellikle parlamentosunu ve hükümetini etki altına almak. Kitapta siyasi yorumlar Ayasofya'nın mimari özelliklerinden daha fazla yer alıyordu. Volonakis, İstanbul'un ne olduğunu, kimliğini, tarihini "hakıyla" batı kamuoyuna duyuracak ve batının desteğini sağlayacak argümanları ortaya koyabilecek bir akademisyen olarak kendini sunuyordu. Yazılarında defaatle İngiltere'nin Yunan emellerine yardımcı olması, çünkü Yunanistan'ın doğudaki problemleri enerjisi ve demokrasiye olan inancı sayesinde çözeceği ve İngiltere'nin bir daha bölgeyle uğraşmak zorunda kalmayacağı iddiasını dile getiren Volonakis'e göre:

"Ayasofya ve Konstantinopolis meselesinde bu kadar fevri olmak bir Yunanlılar için çok doğal. Çünkü yabancı hükümraniği altında derin bir umutsuzluk altında bile ırkımızın yaşam kıvılcımını canlı tuttuk. Ancak Ayasofya sadece Yunanlıların meselesi değil, tüm uygar ırkların, en az da İngilizlerin meselesidir." (Volonakis, 1920b: 11).

Volonakis uygar ırkların konuyla ilgilenmesini isterken, karşı tarafın barbar bir ırk olduğunu ve Konstantinopolis ve temsil ettiği medeniyet ile bir bağlarının olmadığını kentten fethini tasvir ettiği bölümde şöyle anlatıyor:

"Tekrar ve tekrar bu hiddetli Müslümanlar kendilerini kentlerin kraliçesinin, tüm Yunanlıların neşesi ve gururunun, Hristiyanlık ve uygarlığın kalesinin duvarlarına kararlilikla fırlattılar. Duvarlar yıkıldı; düşman içeri hücum etti; Konstantinopolis kaybedildi; Bizans'ın hükmü verildi; haç tepetaklak oldu, barbarlığın zaferi tamamlandı." (Volonakis, 1920b: 28).

Yazar artık bu "esaret yılları" geride kaldığına göre kentin tekrar orijinal karakterine dönmesi gerektiğini şöyle ifade ediyor:

“Türkler şehrin ve diğer Helen topraklarının Yunan karakterini silmek için her şeyi yaptılar. Fatih ve halefleri Konstantinopolis üzerine İslam hâkimiyetini nakşettiler. Ancak bu yöntemler işe yaramadı. Konstantinopolis’in belirgin karakteri Yunandır ve hep Yunan kalacaktır.” (Volonakis, 1920b: 28).

Rum Cemaati'nin Arzusu

İngiltere’de aydınlanma düşüncesinin gelişimi ile birlikte doğan Yunan sevgisi, özellikle 1821 Yunan İsyanından sonra akademik çevrelerde oldukça yaygındı. Yine bu dönemde Katolik dünyayla, özellikle Fransa ile siyasi ve ekonomik mücadele zirveye çıkmıştı. Laik ve aydınlanmacı düşünce egemen olmasına rağmen 19. Yüzyılda İngiltere’de dini kurumların da siyasi emellere hizmet etmeye başladığını görüyoruz. Anglikan Kilisesi, bu mücadele içerisinde ülkeye destek olmak amacıyla Ortodoks kiliseleri ile düzenli olarak görüşmeye, toplantılar organize etmeye başladı. Doğu Avrupa’da, Rusya’da, Karadeniz’de, Balkanlarda ve Osmanlı topraklarında bu sayede bir nüfuz alanı oluşturulmaya çalışılıyordu. Bu ilişki, İngiltere ve Yunanistan’ın Türkiye’nin işgali sırasında kurdukları yakın ittifak sayesinde oldukça başarılı olmuş, dini birlik siyasi birliğe eşlik etmeye başlamıştı. Bu amaçla Anglikan ve Şark Derneği bünyesinde “Ayasofya’nın Kurtuluşu Komitesi” oluşturuldu (Goldstein, 1989: 343). Hatta 1922’de İstanbul Patriği Meletios Metaxas Anglikan hükümlerini resmen tanımıştı (Geffert, 2006: 286). Patrikhane, İngiltere’nin savaş sonrası bölgede kurmaya çalıştığı tahakküme hizmet ediyor, bunun karşılığında Ortodoksların birleşme hayalini gerçekleştirmelerine bu kadar yaklaştıkları bir anda İngiltere’nin buna destek olmasını bekliyordu.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ayasofya’nın kaderi üzerine kamuoyu yaratma çabasını en yoğun olarak gösteren grup, Batı Anadolu kentlerinde ve özellikle İstanbul’da örgütlenen Rum cemaatiydi. Ayasofya ve çevresi, Kasım 1918’de kente gelen İngiliz askerleri tarafından koruma altına alınmıştı. İngiliz askerleri, yukarıda da belirttiğim üzere Ayasofya’nın Rum Ortodoks Kilisesine dönüştürülmesi dedikodularına tepki göstermek amacıyla Türk milliyetçileri tarafından yapılacak olası bir saldırıya karşı alarm durumundaydı. İddiaya göre Rumlar Ayasofya’da büyük bir gösteri düzenlemeye niyetlenmişti ve İttihat ve Terakki de bu gösteriyi destekleyecekti. İttihatçıların amacı gösterinin şiddet eylemlerine dönüşmesi ve bunu bastırmak için İtilaf kuvvetleri birliklerinin güç kullanarak duruma müdahale etmesiydi. Böylece hükümete gelen ılımlıların ne kadar kuvvetsiz olduğunu açıkça ortaya koymaktı. Rumlar tarafından gösteri düzenleneceğini öğrenen İngilizler 77. ve 88. piyade birliklerini Ayasofya’ya ve çevresindeki sokaklara kamp kurarken, donanmanın İstanbul’a vardığı 13 Kasım günü ve gecesinde güçlü piyade ve atlı birlikleri şehirde devriye görevi yaptılar. Bu sırada Patrikhane’ye, Rumların arzularının gözetileceği, Venizelos’un bu arzuları dillendirmek üzere Avrupa’da bulunduğu ve İstanbul’daki Rumların böylesi bir eyleminin onun elini zayıflatacağı söylendi. 12 Kasım’da İstanbul’da çıkan tüm Rum gazeteleri, Rumları ertesi günkü karşılamada sadece bayrak sallamaları ve toplu gösterilerden uzak durmaları konusunda uyarıyordu (National Archives, WO 33/952, İngiltere Selanik Ordusu Başkumandanlığın- dan Askeri İstihbarat Müdürlüğü’ne, 18 Kasım 1918).

İstanbul’daki Rum cemaati Mart 1919’a kadar gösteri yapmama şeklindeki uyarılara çoğunlukla riayet etti. Ancak, Paris görüşmeleri Nisan ayında Batı Anadolu, Doğu Rumeli ve İstanbul konusundaki Yunan taleplerine geldiğinde kamuoyunu etkilemek isteyen Rumlar tekrar gösterilerle başladı. Paris Konferansı’nda bulunan İngiliz temsilci Allen Leeper, konuyla ilgili dosyayı diğer bir temsilci Harold Nicolson’a gönderirken “çok doğal” notunu eklemişti. Ancak yine de İngilizler içinde bulunulan kritik dönemde güvenliği tehlikeye atacak bir girişime izin vermezlerdi. Konu Leeper tarafından yine Paris’te bulunan Venizelos’a sorulduğunda kendisine Türkiye’de bulunan Rumların Yunanistan ile birleşmek istediği ve konferansın bu doğrultuda karar vermesinden şüphe duyulması nedeniyle kendilerini ifade edebilmek için gösteriler düzenledikleri söylendi. Dışişleri Bakanı Balfour’un yardımcısı Gerald Spicer Paris’te bulunan bakana gösterilerin Yunan hükümeti tarafından yönlendirildiğini ve bölgede oldukça tehlikeli bir gerilim yarattığını yazıyordu (National Archives, FO 608/87, Spicer’dan Balfour’a, 22 Nisan 1919). Venizelos gösterilerin Türkiye’nin bazı topraklarında hak iddia eden Yunan hükümeti için hayırlı olmayacağı konusunda mutlaka uyarılmalıydı. İngilizler bu gerginliğin İttihatçılar tarafından İzmir’in Yunanlılara verilmesi ve Türklerin İstanbul’dan çıkarılması tekliflerine karşı aktif bir Müslüman muhalefeti kurmak için kullanılacağından endişe duyuyordu. Mart’ın ikinci haftasında, Sadrazam Damat Ferit Paşa, İngiliz Dışişleri’ne İstanbul’daki Yardımcı Yüksek Komiser Richard Webb’in gösterileri yasaklaması konusunda uyarılmasını rica etti. 16 Mart’ta Webb, Sadrazam’ı ziyarete gitti. Sadrazam ona olayların siyasi haydutluk hâline geldiğini, hepsinin ipini Venizelos’un çektiğini, aynı gün Rum kiliselerinde yapılan gösterilerin Ayasofya’da yapılacak olanın provası olduğunu söyledi. Sadrazam ikinci olarak bölgedeki Yunan birliklerinin bir araya toplanmasını ve Yunan gemilerinin İstanbul’dan çekilmesini istedi. Webb, İstanbul’daki sivil ve ruhani tüm Rum otoritelerine kamu güvenliği konusunda uyarı yapacağı karşılığını verdi. Ancak, Sadrazam da İTC hükümetinin kurbanları olan Rumların duygularını anlamalıydı. İtilaf hükümetlerinin asıl meselesi Rumların tekrar evlerine dönmesi ve mallarının geri verilmesiydi. Ermeniler de aynı durumdaydı. Sadrazam tehcir edilenlerin duygularını kalpten anladığını ve konuyla ilgili olarak İtilaf hükümetleri ile birlikte çalışılacağını ifade etti. Bu konuda İngiliz, Fransız, İtalyan ve Osmanlı temsilcilerinin bulunacağı bir komisyon kurulması fikrini açıkladı. Webb buna sıcak bakmadı ve bunun yerine Rum ve Ermeni mahallelerinden sorumlu General Deedes ile Osmanlı Dâhiliye Nezareti’nden bir memurun iletişim hâlinde olması gerektiğini söyledi. Tüm sorumluluk Deedes’de olacaktı. Türklerle herhangi bir inisiyatif verilmeyordu. Webb, Yunan birlik ve gemileri konusunda ise Sadrazamın herhangi bir umut beslememesini, Yunanistan’ın İtilaf devleti olduğunu ve zaferde payı olduğunu ifade etti. Yunanistan’ın büyük beklentileri vardı. Calthorpe görüşme üzerine yazdığı bildiri notunda, Türkiye’deki İtilaf kuvvetleri ile ilgili yorum yapmanın Türkler’e düşmediğini ancak Yunanlıların Türkiye’nin fatihi görüntüsünün Müslümanları inciteceğini yazıyordu (National Archives, FO 608/87, Calthorpe’dan Balfour’a, 21 Mart 1919). Bir sene sonra, 16 Nisan 1920 günü, Sadrazam Damat Ferit Paşa, İngiliz Yüksek Komiserliğinden Andrew Ryan ve Amiral Webb’e Ayasofya ve çevresinde yapılan Yunanistan taraftarı gösterileri yasaklamalarını ya da en azından göstericileri engellemelerini rica etti. İstanbul’daki kiliseler ve Ayasofya, barış görüşmeleri boyunca Rumların taleplerini duyurdukları en önemli kamusal alanlar olacaktı.

Türk Milliyetçileri ve Hint Müslümanlarının İtirazı

Osmanlı hükümetinin ve Türklerin Ayasofya meselesinde Londra’da lobi yapma imkânı yoktu. Onlara yardım edebilecek, onlar adına İngiliz makamları ile görüşebilecek olanlar sadece İngiliz tebaası olan Müslümanlardı. Osmanlı Devleti daha 2. Abdülhamid döneminden itibaren bu grupların temsilcileriyle yakın ilişkiler kurmuş, İngiliz topraklarında Osmanlı Devleti ve hilafet lehine bir lobi gücü oluşturmuştu. Hatta 2. Abdülhamid Güney Afrika’da Johannesburg’da Hamidia Islamic Society ismiyle bir dernek kurmuştu. İttihat ve Terakki dönemin-

de bu ilişki sürmüştü, Hint Müslümanları, Balkan Devletleri'nin topluca Osmanlı'ya saldırması üzerine Osmanlı askerlerine ve Müslüman muhacirlere yardım etmek üzere bir Hint Kızılay'ı oluşturmuştu. Dahası, Osmanlı'ya savaş sonunda diplomatik destek verilmemesi, İngiltere'nin Osmanlı karşısında Balkan Devletleri'ne destek veriyor izleniminin oluşması nedeniyle İngiliz yönetimi ile Hint-Müslümanlarının arası bozulmuştu (Özcan, 1997: 163). İngiltere'nin Osmanlı siyaseti 20. yüzyılın başında İngiltere ile Müslüman tebaası arasında gerilim oluşturmaya başlamıştı.

Kendi paylarına İngilizler Birinci Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu siyasetini kurgularken, Müslümanların yoğunlukla yaşadığı dominyonlarındaki dengeleri, buralarda oluşacak tepkileri gözetmek zorundaydı. Bu nedenle buralarda yaşayan Müslümanların konferanstaki hangi kararlardan rahatsız olacağını bilmek önemliydi. Bu gruplara ait Londra'da bulunan dernekler savaş sonrasında İtilaf Devletleri tarafından kazanılan yeni topraklarda Müslümanların haklarının korunacağına dair yoğun biçimde çalışıyorlardı. Bunlardan Osmanlı Devleti'nin fahiş bir yaptırımla karşılaşmaması ve İslam Halife'sinin dini ve siyasi kimliğinin korunmasını gözetken önde gelen dernekler arasında Central Islamic Society, The London Moslem League, Islamic Information Bureau, All-Indian Muslim League Delegation, The Wakf Committee, The United Muslim Association, The Khilafat Committee bulunmaktaydı (British Library, India Office Records, L/PS/11/795). Bunlar, İstanbul'un işgali sırasında İngiliz hükümet yetkilileri ile özellikle Dışişleri Bakanı Curzon ile yoğun müzakereler yaptılar. Dernekler dışında, süreç içerisinde en büyük görev Hindistan Müslümanlarının sakinliğini korumakla görevli olan Hindistan'dan sorumlu Dışişleri Bakanı Montagu'ya düşüyordu. Paris görüşmeleri sırasında İtilaf hükümetleri delegelerini etkilemeye çalıştılar. Montagu ve Hindistan'ın düzeninden sorumlu diğer görevliler merkezi hükümete devamlı olarak konunun hassasiyetini hatırlatıyordu. Paris'te bulunan Hint delegeleri Montagu, Mihrace Ganga Singh ve Lord Sinha'ya göre: *"Kimse Türklere karşı merhamet bekleyemezdi. Bununla birlikte, Hint Müslümanları, Osmanlı'ya karşı olmasına rağmen sadakat gösterip savaşa katılmıştı. Müslümanlar dini hükümlere göre yaşadıkları ülkenin hükümetine sadık olmak zorunda. Ancak gerçekte Halife için dua ediyorlar. Hindistan Müslümanları Gelibolu'da, Mezopotamya'da, Arabistan'da, Filistin'de Türk birliklerine karşı savaşırken Hindistan camilerinde her gün sultan için dua ediliyordu."* (National Archives, CAB 21/139, Paris'teki Hint Delegelerin dağıttığı mektup, 5 Şubat 1919).

Delegeler, Ayasofya meselesinin ateşle oynamak olduğunu da şöyle ifade ediyordu:

"Ayasofya'nın tekrar kiliseye dönüştürüleceği söyleniyor. Ancak burası 1453'ten beri Müslümanların derin hürmet gösterdiği bir cami. Biz kutsal mekânları korumaya söz verdik. Konstantinopolis'in başına ne gelirse gelsin en azından İslam'a yönelik bu hakaret önlensin." (National Archives, CAB 21/139, Paris'teki Hint Delegelerin dağıttığı mektup, 5 Şubat 1919).

Söz konusu derneklerin Müslümanların arzularını savunmak için üstlendiği görevlerden biri de Müslümanların yoğunlukla yaşadığı bölgelerden gönderilen telgraf, mektup ve toplanan imzaları Lloyd George ve Curzon'a ulaştırmaktı. Paris Barış Görüşmelerinde Osmanlı topraklarının paylaşılması ve özellikle İstanbul ve Filistin'in geleceği tartışmaları hararetlenince, Hindistan'da All India Khilafat Committee kuruldu. Kurucular arasında Balkan Savaşları'nda Osmanlı'ya yardıma gelen Hindistan Kızılay'ının yöneticileri de vardı. Komite'nin kamuoyunu etkileme gücü beklenenden fazla oldu ve 1919 ve 1920 boyunca Hindistan genelinde, Osmanlı Devleti'ne, Türk Ordusuna ve İslam Halifesine destek vermek için yapılan eylemler Hilafet Hareketi (Khilafat Movement) olarak adlandırıldı (Qureshi, 1999: 92-100). Hilafet Hareketi'nin 17 Ekim 1919'da düzenledikleri Hilafet Günü oldu. 23 Kasım'da Delhi'de düzenlenen konferansta Hindistan Müslümanlarının talepleri dile getiriliyordu. Taleplerin en önemlileri Osmanlı Devleti'nin parçalanmaması, İstanbul'un uluslararası bir statüye dönüştürülmesine izin verilmemesi, kutsal mekânların Türkler dışında başkalarının kontrolüne verilmemesi ve İngiliz Hükümeti'nin kamuoyunun oybirliğine aykırı bir barış antlaşmasına imza atmamasıydı (British Library, India Office Records, L/PS/11/795). 26 Ekim'de kılınan Cuma namazının ardından Madras, Sultanpur, Allahabad, Lucknow, Kumbakonam, Ramakal, Chittagong, Aligarh gibi kentlerde Hinduların da destek verdiği gösteriler düzenlenmiş ve Londra'ya telgraflar çekilmişti. 24 Ekim'de yine bu kentlerde Halife için oruç tutulmuştu. Barış görüşmeleri süresince Hindistan'da tansiyon kurulan örgütler sayesinde hep yukarıda tutulmuştu. Hindistan'dan sorumlu Dışişleri Bakanı Montagu zor durumda kalmıştı.

Doğal olarak Montagu'ya göre mesele Türklerin çıkarları ya da Osmanlı Devleti'nin hayatta kalması değildi. En kalabalık Müslüman tebaaya sahip olan İngiltere'nin çıkarları her şeyin üzerindeydi. Bunun için de Müslümanların kutsal saydıkları mekânlara, Hicaz'a, Filistin'e ve İstanbul'a dokunulmamalıydı. Savaşın hemen sonrasında İngiltere'nin dış politikasında gözetmesi gereken kaidelerden birisi de buydu. Anglikan Kilisesi, Yunan dostları, müttefik Yunanistan, Batı Anadolu ve İstanbul'daki Rumlar, İngiltere dominyonlarında yaşayan Müslümanlar ve bunların talepleri arasında denge kurulmalıydı. Osmanlı Hükümeti konu dışıydı. Osmanlıların, Türklerin, Müslümanların talepleri silah gücüyle desteklenebilir miydi? Bu konuda tek umut Ankara Hükümeti Ordusu'nun sahadaki performansına bağlı olacaktı.

İngiliz askeri yetkililer, Yunan Ordusu'nun yenilmesi hâlinde karşılaşmaları muhtemel gelişmeleri ve yapılması gerekenleri 1921 yazında planlamaya başladılar. Mesele Türklerin İstanbul'da hangi bölgeye saldırı gerçekleştirebileceğine geldiğinde Andrew Ryan, Türklerin İstanbul'a ve Pera'ya saldırmaktan çekinmeyeceklerini, ancak Ayasofya ve Topkapı Sarayı gibi yapılar hakkında dikkatli olacaklarını söylüyordu (WO 158/933, 23 Haziran 1921). Ayasofya'nın Ankara Hükümeti için de kutsal olduğu düşünülüyordu. Ankara'daki atmosfer içerisinde, özellikle düşman Anadolu'da ilerlerken Ayasofya ne kadar gündemde idi bilinmez. Ancak Ayasofya'nın kaderi Ayasofya'nın statüsünde bir değişiklik yapılmasının gündemde daha ne kadar kalacağı Ankara'ya bağlıydı. Gerçekten de Türkler kısa bir süre sonra Sakarya Savaşından galip çıktı ve Ankara Hükümeti Ordusu, Anadolu'daki Yunan ilerleyişini zora soktukça Ayasofya meselesi konuşulmaz oldu.

Sonuç

Cumhuriyet döneminde siyasi iktidarların tercihleri vesilesiyle Ayasofya'nın statüsü iki defa değişmiş, Ayasofya önce müzeye sonra tekrar camiye çevrilmiştir. Cumhuriyetten önce ise Ayasofya'nın statüsü İstanbul her işgal edildiğinde ya da fethedildiğinde değişmiştir. Sadece bir defa, Birinci Dünya Savaşının galipleri İstanbul'u işgal ettiğinde söz konusu statü değişmemiş, Ayasofya cami olarak kalmıştır. İstanbul ve Batı Anadolu'da yaşayan Rumlar, Patrikhane, Yunan Hükümeti, Londra Parlamentosunun kimi üyeleri, Anglikan Kilisesi yapının orijinal kimliğine dönüşmesini talep etmiştir. Savaş kaybeden Müslüman Osmanlı'nın ve İslam Halifesinin hakkından fazla zarar

görmesini engellemeye çalışan İngiltere'nin Müslüman tebaası ise buna engel olmak için gerek İngiltere Dışişleri nezdinde gerek Paris Barış Görüşmeleri sürecinde lobi faaliyeti yürütmüştür. Savaş sonrasında bölgede hükümranlılık kurmasına kesin gözüyle bakan İngiltere hem imparatorluğun kırılma yapısı nedeniyle hem de bölgede özellikle Bolşeviklerin ve Türk milliyetçilerinin güç kazanması sonucunda beklentilerini gerçekleştirememiş, Ayasofya gibi tali meselelerin üstünü örtmeyi seçmiştir. Tarihte ilk defa, İstanbul işgal edilmesine rağmen Ayasofya'nın statüsü değişmemiştir. Bu sonuç Müslümanların ve Türklerin bir zaferi olarak kabul edilebileceği gibi, İngiltere'nin 1930'lara yaklaşırken büyük bir çöküntüye uğrayan küresel stratejisinin öncü göstergelerinden biridir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

British Library, India Office Records, L/PS/11/169.

British Library, India Office Records, L/PS/11/795.

King's College, Liddell Hart Military Archives, GB0099 KCLMA Codrington.

National Archives, CAB 21/139.

National Archives, FO 608/87.

National Archives, FO 608/111.

National Archives, WO 33/952.

National Archives, WO 158/933.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Akan, E. (2020). "Ayasofya Camisi'nin Müzeye Çevrilmesi Üzerine bir Araştırma". *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125(247), 313-328.

Gedikli, Ö. (2021). "Türk Şiirinde 'Çarmıhtaki Mabet' Ayasofya". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(76), 87-103. [\[Crossref\]](#)

Geffert, B. (2006). "Anglican Orders and Orthodox Politics". *The Journal of Ecclesiastical History*, 57 (2), 270-300. [\[Crossref\]](#)

Goldstein, E. (1989). "Great Britain and Greater Greece, 1917-1920". *The Historical Journal*, 32(2), 339-356. [\[Crossref\]](#)

Herrin, J. (2010). *Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*. İletişim.

İşler, A. (2020). "Ayasofya'nın Tekrar Camiye Dönüştürülmesi Meselesi ve Fetih Kutlamaları (1950-1970)". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 301-307. [\[Crossref\]](#)

Kıran, Y. S. (2020). "Hagia Sophia: Symbol of Peace and Diversity". *Insight Turkey*, 22(3), 67-73. [\[Crossref\]](#)

Özcan, A. (1997). *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)*. Brill.

Öztürkci, A. (2021). "Türkiye'nin 1930'lar Blok ve Pakt Politikaları Bağlamında Ayasofya'nın Müzeye Dönüştürülmesi". *Social Sciences Development Journal*, 6(23), 1-15. [\[Crossref\]](#)

Qureshi, N. (1999). *Pan-Islam in British Indian Politics: A Study of the Khalifat Movement, 1918-1924*. Brill. [\[Crossref\]](#)

Rahimov, R. (2021). "The Geopolitics of Sacralization: Turkey's Reversion of the Hagia Sophia". *Israel Journal of Foreign Affairs*. 15(2), 273-287. [\[Crossref\]](#)

Sofos, S. A. (2021). "Space and the Emotional Topography of Populism in Turkey: The Case of Hagia Sophia". *Cogent Social Sciences*, 7(1), 1-15. [\[Crossref\]](#)

Tecimer, C. (2021). "Recent Case: The Turkish Decision on Hagia Sophia". *Journal of Islamic Law*, 2(1), 116-145. [\[Crossref\]](#)

Volonakis, M. D. (1920b). *Greece on the Eve of Resurrection*. Hesperia Press.

Volonakis, M. D. (1920b). *Saint Sophia and Constantinople: History and Art*. Hesperia Press.

Structured Abstract

The status of Hagia Sophia has always been an issue. It was first converted after the Latin Invasion of Constantinople between 1204 and 1261. In 1453, the Turks conquered the city and converted the Patriarchal Church into a mosque. After the fall of the Ottoman Empire following the loss of the First World War, the status of Hagia Sophia was once again laid on the table. The new republican regime opted for a secular policy and decided the retirement of the mosque. In 1934, Hagia Sophia was converted into a museum. This decision had been criticized among the Islamists for decades. Finally, the conservative government changed the status of the building once again and converted it into a mosque.

This article deals with the occupation of İstanbul by the Allied Forces, which gave birth to another discussion as regards the status of Hagia Sophia. From the beginning of the occupation in November 1918 until the discussion ended by the victory of Turkish nationalists in Asia Minor in 1922, the debate on the status of the mosque kept public opinion busy. The debate had several participants: the Ottoman-Greek Society, the Patriarchate, British High Commission, the Ottoman Government, Turkish nationalists, British MPs, Indian Muslims, the Anglican Church and architectural historians. These actors propagated for and against the conversion of the mosque in order to convince or put pressure on Britain.

Nevertheless, in line with the policy of 'new order' British statesmen the status of Hagia Sophia was not of first priority. Although, the Allied Forces won the victory, the war was still on in East Europe, Russia, and Trans-Caucasia. The occupation of Smyrna in 15 May 1919 triggered another fight in Asia Minor, security and stability of which was essential for the British interests. Therefore, the government was hesitant to make major decisions about Turkey, Constantinople, and Hagia Sophia to avoid provoking the Muslim world, major countries of which became British protectorate after the war. Even though many MPs in the parliament spoke in favour of the conversion, the members of the cabinet observed silence.

Another major force to put pressure on British Government in England was the church. Although Anglican Church were warned by the government not to involve in the matter, the members of the church published several declarations under the pretext of local church union events. Their rhetoric was rather bitter as they judged the Turks as uncivilized oppressors of Eastern Christians. They started to develop relations with the Patriarchate, and national churches in the Eastern Europe that accepted the ecumenical position of Constantinople, even before the war in line with the British policy in the East. Therefore, they carried the banner for the demands of the Patriarchate in England.

There were also art historians to campaign for the conversion of Hagia Sophia. Since the age of enlightenment, the British academy had always favoured Greek claims. They roughly believed the Turks belonged to the dark ages and the Greeks represent ancient humanism. Greek art historian managed to attract their attention to the current issue of Hagia Sophia by publishing books to expose the ways in which the Turks oppressed 'Holy Wisdom' for centuries. He emphasized the magnificence of the building, which was made by the Greeks. He called for the academy to turn the government's head.

Greek-Orthodox population of İstanbul demonstrated on the churches and Christian neighbourhoods over the entire course of the debate. Even though the British High Commission tried to calm these down, they could not suppress their excitement. These demonstrations were often protested by the Ottoman Government but it could not do more than to inform against. The issue was related to the bigger question of the future of İstanbul and Greeks had placed bid for the possession of the city.

Turkish-Muslims were in desperation. İstanbul was under occupation. Greek forces disembarked in Smyrna. The nationalist resistance was still yet to come. They were exhausted from the wars, the starvation, and the epidemics. Their priority was also not the conversion of Hagia Sophia. Indian Muslims responded the issue instead of them. All around India, Muslims gathered after the Friday prayers to propagate for preservation of the status of mosque. These mass protest alarmed the British authorities and became very effective for British policy on the issue, since the political situation in India was not in favour of Britain at that time. Delegates of Indian Muslims in Paris Peace Conference discussed the issue with the British Government and even published pamphlets to convince the participants of the conference to disregard the claims in favour of conversion.

The discussion on the status of Hagia Sophia, which got heated up after the occupation of İstanbul by the Allied Forces in November 1918, stopped as the Turkish nationalist army started to broke Greek advance in Inner Anatolia at once. By the 1922, even the future of İstanbul was nearly certain. The debate faded away until Turks started to discuss the status of Hagia Sophia among themselves.